

Prof. Dr. Şevkiye KAZAN NAS
Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
sevkazan@gmail.com

HAMİDÎ-ZÂDE CELİLÎ'NİN ESERLERİNDE NİZÂMÎ-İ GENCEVÎ ETKİSİ

Anahtar Kelimeler: Celîlî, Hâmidî, Nizâmî, hamse, klasik Türk edebiyatı, divan şiiri

Giriş

Arapça “hams” (beş) kelimesinin müennesi olan ve “beş unsurdan meydana gelen şey” anlamındaki “hamse” adı, edebî bir terim olarak beş mesneviden oluşan “mesnevi külliyyatı” anlamında kullanılmıştır. Hamse sadece beş mesnevi için kullanılan bir terim olarak düşünülmemiştir. Bir yazarın beş kitabını içine alan eserler topluluğu hamse adıyla anılmakla birlikte beş mensur esere de hamse denilmiştir. Bir şairin dört mesnevisi yanında divanını da katarak hepsine birden hamse dendiği; ayrıca büyük bir mesnevi içinde bağımsız bölüm gibi görünen parçaları, başlı başına mesnevi gibi değerlendirip şairin mesnevilerinin sayısını beşe tamamladığı da görülmektedir (Ünver, 1986: 461-462; Yazıcı- Kurnaz, 1997: 499).

Fars edebiyatında Hamse türünün kurucusu olarak kabul edilen Nizâmî-i Gencevî (ö. H.611/M.1214 [?]) Hamse sahasında eser veren şairlere örnek teşkil etmiş önemli sanatçılardan birisidir. Nizâmî'nin “Penc Genc” adıyla bilinen Hamse'si “*Mahzenü'l-Esrâr, Husrev ü Şîrîn, Leylâ vü Mecnûn, Heft Peyker, İskendernâme*” adlı Farsça eserlerinden oluşmaktadır. Nizâmî'nin beş mesnevisine “Penc Genc” adını vermesi Sanskritçede beş kitabın oluşturduğu Pança Tantra adının etkisine bağlanmaktadır.

Mahzenü'l-esrâr, H.570/M.1174 veya H.572/M.1176 yılında Mengüçüklüler'den Erzincan hâkimi Fahreddin Behram Şah adına kaleme alınmış ve “müfteilün müfteilün fâilün” vezniyle yazılmış yaklaşık 2400 beyitten meydana gelmiş bir mesnevidir. *Hüsrev ü Şîrîn*, H.576/M.1180-81 yılında tamamlanan ve “mefâilün mefâilün feülün” vezniyle nazmedilmiş bir aşk mesnevisidir. Sâsânî Hükümdarı Hüsrev Pervîz ile Ermeni Prensesi Şîrîn'in aşk duygularının tahliliyle bir çeşit aşk romanı haline getirilen eser, daha sonra benzerlerinin yazılacağı bir edebî tür olmuştur. *Leylâ vü Mecnûn*, H.584/M.1188 yılında Şirvanşah Celâlüddeve Ahsitân'ın isteği üzerine kaleme alınmış ve “mef'ûlü mefâilün feülün” vezniyle nazmedilmiş bir aşk mesnevisidir. Konusunu Arap kültüründen almakla birlikte kahramanları İranlı kimliğine büründüren Nizâmî üslûbu, kurgulaması ve ifadesiyle başarılı bir eser ortaya koymuştur. *Heft Peyker / Behrâmnâme*, H.593/M.1197'de Merâğa hâkimi Alâeddin Körpearslan'ın isteğiyle kaleme alınmış ve ona ithaf edilmiştir. “Fâilâtün mefâilün fa'lün” vezniyle nazmedilen bu eserde Sâsânî Hükümdarı Behrâm-ı Gûr'un av eğlenceleri, evlilik hayatı ve yedi eşinin kendisine anlattığı hikâyeler konu edilir. *İskendernâme*, H.597/M.1201 yılında yazılan “Şerefnâme” ile H.607/M.1211'den sonra kaleme alınan “İkbâlnâme” başlıklı iki bölümden meydana gelmiştir. “Feülün feülün feülün feül” vezniyle nazmedilen eserin birinci bölümünde İskender'in soyu, karanlıklar ülkesine gitmesi, Rûm'a dönmesi ve fetihleri; ikinci bölümde ise İskender filozof ve peygamber olarak övgüsü yer alır (Kanar, 2007:183-185).

Fars edebiyatında Penc-Genc'e nazireler yazılması ya da bunların taklit edilmesiyle sayıları artmaya başlayan eserlere hamse denilmiştir. Hamseyi meydana getiren mesnevilerin bir kısmı Nizâmî'nin *Hamse*'si taklit edilerek yazılmasına rağmen bazıları muhteva ve vezin olarak farklıdır. Nizâmî'den sonra hamse yazan şairler “Nizâmî'nin hamsesini tamamen taklit

edenler; Nizâmî'nin yazdığı hamseye mesnevi ilave edenler, Nizâmî'nin yazdığı hamsedeki mesnevilerden sadece bir veya birkaç mesnevisini örnek almakla yetinenler" şeklinde üç gruba ayrılmıştır.

Nizâmî'nin hamsesine nazire yazan ilk şair Emîr Hüsrev-i Dihlevî (ö.H.725/M.1325)'dir. "Matla'u'l-envâr", "Şîrîn ü Hüsrev", "Mecnûn u Leylî", "Heşt-behişt" ve "Âyine-i İskenderî" adlı mesnevilerden oluşan hamsesini Hindistan'da yazmıştır. Türk şairleri arasında ilgi görmüş, adı Türk mesnevilerinde Nizâmî ile birlikte sık sık anılmıştır. Emîr Hüsrev-i Dihlevî'den sonra Nizâmî'yi taklit ederek konu ve vezin bakımından yeni bir hamse yazan ikinci şair Hâcû-yı Kirmânî (ö.1327)'dir. Moğollar dönemi şairi olan Hâcû-yı Kirmânî'nin hamsesi "Hümâ vü Hümâyûn", "Gül ü Nevrûz", "Ravzatü'l-envâr", "Kemâl-nâme" ve "Gevher-nâme" adlı mesnevilerden oluşmuştur. Emîr Hüsrev-i Dihlevî'den sonra Nizâmî'yi taklit edip hamse yazan İran'ın en meşhur şairlerinden bir diğeri de Molla Câmî (ö.1492)'dir. Molla Câmî, Nizâmî'den sonra Türk şairleri üzerinde en etkili olan, Osmanlı sarayında takdir ve himaye gören bir şairdir. "Silsiletü'z-zeheb", "Selâmân ü Ebsâl", "Tuhfetü'l-ahrâr", "Subhatü'l-ebrâr", "Yûsuf u Züleyhâ", "Leylâ vü Mecnûn" ve "Hirednâme-i İskenderî" adlı mesnevilerinden oluşan "Heft Evreng" adlı külliyyatı vardır. Emir Husrev Dihlevî'nin "Matla'u'l-envâr", Hâcû-yı Kirmânî'nin "Ravzatü'l-envâr", Câmî'nin "Tuhfetü'l-ahrâr", Nevâyî'nin "Hayretü'l-ebrâr" mesnevileri hamse yolunda ilk büyük şair olan Nizâmî'nin "Mahzenü'l-esrâr"ına birer cevaptır.

Başta Nizâmî olmak üzere Emir Husrev Dihlevî, Molla Câmî gibi Fars şairleri tarafından Farsça yazılan hamseler, Osmanlı dönemi Türk şiirini geniş ölçüde etkilemiştir. Türk şairleri geleneğe uyarak bu meşhur İran şairlerinin eserlerine XIV. yüzyıldan itibaren nazire veya cevap yazmışlar, bu eserleri tercüme edip ya da yeni ilâvelerle zenginleştirip yarı telif hâle getirmişlerdir. Bu nazireler, cevap ya da nazire yazıldığı eserle aynı adı taşımakla birlikte farklı isimlerle de anılmışlardır. Söz gelimi Çağatay şairi Haydar'ın *Mahzenü'l-esrâr*, Ahmed-i Rıdvan'ın *Mahzenü'l-esrâr*, Âzerî'nin *Nakş-ı hayâl ve Cinânî'nin*, Âzerî'nin *Nakş-ı hayâl*'ine nazire olarak yazdığı *Riyâzü'l-cinân*, Vahşî'nin *Huld-ı Berîn*, Bursalı Rahmî'nin *Gül-i Sadberg* Taşlıcalı Yahyâ'nın *Gülşen-i Envâr* adlı mesneviler, Nizâmî'nin *Mahzenü'l-esrâr*'ının etkisinde yazılmış aynı isimde veya farklı nazirelerdir. Atâyî'nin *Sohbetü'l-ebkâr* ve Taşlıcalı Yahyâ'nın *Gencîne-i Râz* mesnevileri, Câmî'nin *Subhatü'l-ebrâr*'ına bir naziredir (Yazıcı-Kurnaz, 1997: 499-500; Arslan, 2007: 307).

Nail Tuman (1961: VII+196), İstanbul Kütüphanelerinde tespit ettiği hamse şairlerinden Ali Şîr Nevâyî, Hamdullah Hamdî, Taşlıcalı Yahya Bey, Nergisî Mehmed Efendi, Nev'î-zâde Atâyî ve Subhî-zâde Feyzî'nin hamselerini incelemiş ve mesnevileri tek tek ele alarak bunların kısaca özetlerini vermiştir. Ayrıca hamseyi oluşturan mesnevilerin hangi kütüphanelerde ve hangi numaralarda kayıtlı olduğunu bildirerek bu eserlerin nüsha tavsiflerini de eklemiştir.

XVI. yüzyılın hamse şairlerinden **Hamîdî-zâde Celîlî** (d.H.893/M.1487-88-ö.H.977/M.1569), Nizâmî gibi *Penc Genc* sahibi olmak için yirmi dört yaşında *Husrev ü Şîrîn* mesnevisini kaleme almış ve yirmi beş yaşında tamamlamıştır. Bir makam veya maddî karşılık umarak *Husrev ü Şîrîn*'ini Yavuz Sultan Selim'e arz etmiş; ancak umduğunu bulamamıştır. Celîlî, *Penc Genc* sahibi Nizâmî'nin *Husrev ü Şîrîn* mesnevisini kendisine örnek almış; ancak bunu yaparken hikâyenin sadece özünü alarak, ayrıntılardan ve uzun tasvirlerden vazgeçerek, özetini meydana getirmiştir. "Mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün" kalıbıyla yazılan ve şu andaki bilgilere göre 2012 beyitten meydana gelen bu eserde, Husrev ile Şîrîn arasında geçen aşk anlatılmaktadır. Usta bir mühendis olan Ferhâd, Şîrîn'in diğer aşığı ve eserin üçüncü kahramanıdır. Böylece bu üç kişi ve iki aşk etrafında gelişen olaylar, mesnevinin konusunu oluşturmuştur. Husrev ü Şîrîn'lerin en güzeli olarak kabul edilen Şeyhî'nin *Husrev ü Şîrîn*'inden de etkilenen Celîlî; eseri dil, deyiş, sanat bakımından

kendisine örnek almıştır. Aslında aynı hikâyenin ana motiflerini ortaklaşa almış olan bu iki şair, onu değişik amaçlarla işlediklerinden Türk edebiyatında birbirlerinden pek farklı olmayan eserler meydana getirmişlerdir (bkz. Kazan Nas, 2017a).

Celîlî, *Penc Genc*'e el atmak isteğiyle, *Husrev ü Şîrîn*'ini kaleme aldıktan bir yıl sonra, ikinci mesnevisi olan *Leylâ vü Mecnûn*'unu H.919/M.1514 yılının Zilhicce/Ocak ayında Edirne'de tamamlamıştır. Şair, makam veya maddi karşılık umarak Yavuz Sultan Selim'e sunduğu bu eseri Şehzade Süleyman'ın da gördüğünü ve beğendiğini anlatır; ancak yine istediği ilgiyi görememiştir. "Mef'ûlü mefâ'ilün fe'ûlün" kalıbıyla yazılan ve şu andaki bilgilere göre 2132 beyitten meydana gelen *Leylâ vü Mecnûn*'da da Nizâmî takip edilmiş ve ondan hep övgüyle söz edilmiştir. Celîlî'nin *Leylâ vü Mecnûn*'u ile Nizâmî'ninkini karşılaştıran Arzu Atik (2021) de bu eserin Nizâmî'nin aynı adlı eserinden hareketle yazıldığını söyler. Celîlî, esas olarak Nizâmî'yi örnek almış ama Hâtîfî'den de yararlanmıştı (bkz. Kazan Nas, 2017b).

Celîlî'nin *Hecr-nâme*'si, "fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün" kalıbıyla yazılmış; 485 beyitlik küçük bir mesnevidir. Şair, *Hecr-nâme*'sini yirmi iki yaşındayken H.915/M.1509-1510'da "*Gül-i Sad-Berg*"den sonra yazdığını ve bu eserin diğer adının "*Hazan-nâme*" olduğunu ve özgün bir eser kaleme aldığını, eserinin tercüme ya da taklit olmadığını söyler. Aşk konusunun işlendiği *Hecr-nâme*'de olayların esas kahramanı Celîlî'nin kendisidir; ancak Celîlî, gerçek kişiliğiyle eserde yer almaz (bkz. Kazan Nas, 2017a; 2017b; 2018).

Celîlî'nin *Mehek-nâmesi*, "fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün" kalıbıyla M.1515 yılında yazılmış ve seksen yedi beyitten oluşmuş küçük bir mesnevidir. Hikâye Zer, Sim ve Mehek (Mihenk) arasında geçer. Sim ve Zer'in Mehek'i padişaha şikâyet etmeleri, padişahın Mihenk'i dinledikten sonra Sim ve Zer'in ona iftira attığını anlaması ve Sim ile Zer'i suçlu bularak onlara damga bastırıp şehirde dolaştırması anlatılır. Değerinin bilinmediğini düşünen şair, güzel sembollerle halini anlatmış; güzelliğin, mal ve mülkün geçici olduğunu vurgulamıştır (bkz. Kazan Nas, 2017a; 2017b; 2018).

Uzun zamandır varlığından şüphe edilen Celîlî'nin *Şeh-nâme Tercümesi*'nin Ankara Milli Kütüphane'de bulunan nüshasının Celîlî adına kayıtlı olmasından ve içinde geçen Celîlî mahlaslı beytinden hareketle Celîlî'ye ait olduğu düşünülmektedir. Eserin beyit sayısından kesin olarak söz etmek şimdilik mümkün değildir. Firdevsî'nin otuz yılda meydana getirdiği *Şeh-nâme*'sini kendisinin otuz ayda yazabileceğini iddia ettiği *Şeh-nâme Tercümesi* "fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün fe'ûl" vezniyle ve mesnevi şeklinde yazılmış bir Osmanlı tarihidir (bkz. Kazan Nas, 2018).

Celîlî'nin, H.915/M.1509-1510 tarihinden önce yazdığı *Gül-i Sad-Berg*'i 68 beyitten meydana gelmiş; "mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ûlün" kalıbıyla ve bir bakıma mukaddime olarak yazılmış bir mesnevidir. Şair bir bahar günü gül bahçesinde yapılan bir gezinti sırasında yüz yapraklı bir güle ve onun için feryat eden bülbüle rastladığını anlattıktan sonra bülbüllerin feryadını ve güllerin geçiciliğini dile getirir. Mesnevinin arkasına "gazeliyât" başlığı altında harf sırasına göre yüz gazel ekler (bkz. Kazan Nas, 2018).

Celîlî, kendisinin "*aşk bülbüllerinin hem-destânı ve şevk fahtelerinin hem-zebânı*" olduğunu; "*Gül-i Sad-Berg*" adlı *Dîvân*'ından sonra kendi halini anlatan 201 gazeli harf sırasına göre dizdiğini ve "*Bahâr-nâme*" adını koyduğu eserini H.921-Safer/17 Mart-14 Nisan 1515 tarihinde tamamladığını belirtir. *Bahâr-nâme*'sinin meclislerde yâd edilmesini dilediğini ve Yavuz Sultan Selim'in ona gerekli kıymeti vereceğini umduğunu söyler. *Bahâr-nâme*, manzum ve mensur bir ön sözle başlar. Şiir ve şairle ilgili düşüncelerini anlatması bakımından önem taşıyan bu "dîbâce"den sonra Celîlî, hasb-i halini anlatan gazellerini harf sırasına göre dizer. Celîlî'ye göre dertli ve yakıcı gazel, sinesi yaralı olan âşığın yani kendisinin hasb-i hâlidir. Celîlî'nin Paris Bibliotheque Nationale'de 130 varaklık külliyyatın içinde der-kenarda (v.5^a-89^b) yer alan *Dîvân*'ının oluşturulmasında *Gül-i Sad-Berg* ile *Bahâr-*

nâme adlı eserleri bir nüshası niteliğindedir (bkz. Kazan Nas, 2018).

Celîlî'nin Hamse Şairleri Arasında Anılma Arzusu

Celîlî'nin "Penc Genc"i tamamlama isteği ve yazdığı mesneviler onun hamse sahipleri arasında anılmasına sebep olmuştur. Sehî'nin "*Hamse-i Nizâmî'yi terceme idiip Türkçeye döndürdü*" (İpekten, 2017: 149); Latîfî'nin "*zebân-ı Türkîde cevâb-ı Penc Genci vardur*" (Canım, 2000:213-214); Ahdi'nin "*zebân-ı Türkî'de hamse dimüşdür*" (Solmaz, 2005: 250); Belîğ'in "*sâhib-i hamse olup Husrev ü Şîrîn ile Leylâ vü Mecnûnu vardur*" (Abdulkadiroğlu, 1998: 455) ifadelerinden anlaşıldığı gibi kaynaklar onu hamse şairleri arasında göstermektedirler.

Cinânî (ö.1595), *Riyâzü'l-Cinân* adlı mesnevisinin sebep-i telif bölümünde, Bursa'da pek çok şairin eserlerinde gösterdikleri hünerlerle şöhret sahibi olduklarını, halk tarafından devamlı övüldüklerini ve bunların başında da Celîlî'nin geldiğini söyler. Cinânî'ye göre Celîlî, mükemmel bir münşidir ve bu yüzden ikinci bir Vassaf olarak kabul edilmelidir. Anadolu'nun Nizâmî'si ve Câmî'si durumunda olan Celîlî, nazım ve nesir dalında pek çok eser kaleme almış ve hamse tertip etmiştir:

Cümleye serdâr-ı belâgat-şîâr
Münşî-i inşâ-yı berâ'at-nigâr
Sânî-i Vassâf u Nizâmî-i Rûm
Kesret-i te'lif ile Câmî-i Rûm
Gün gibi âfâka virüp nûr u fer
Nazm u nesr ile komuş çok eser
Hamse diyüp şâ'ir-i sihr-intisâb
Ya'ni Celîlî-i celâlet-me'âb (Şarlı, 1994:327-328)

Kaynaklara göre yalnız yaşamayı seven ve içine kapanık bir mizaca sahip olan Celîlî; Bursa, İstanbul ve Edirne'de yaşamış, "Penc Genc" sahibi olmak amacıyla genç yaşta birbirinden güzel eserler vermiştir. Celîlî'yi şöhrete kavuşturan, *Husrev ü Şîrîn* ile *Leylâ vü Mecnûn* mesnevileridir. Şair, Husrev ü Şîrîn hikâyesini daha önceleri Emir Husrev, Câmî ve Nevâyî'nin yazdığını, padişahın böyle bir eser aradığını öğrenince bu eserini yazmaya niyetlendiğini söyler:

Varup 'arz eyleyem ol âstâna
Gül-i ra'nâyı iltem gülsitâna
İdüp sîr-âb-ı nazmum bûstânın
Yazam Şîrîn ü Husrev dâstânın (*Husrev ü Şîrîn*, b.156-157)

Acem ülkesinde her şair, hamse yazmaktadır. Celîlî de Anadolu'da Acem üslubunu tescilleme ve hamse yazma özlemindedir:

İklîm-i Acemde her bir üstâd
Çün eyledi Penc Genc bünyâd
Bu Rûmda hem ben olam evvel
Üslûb-ı Acem iden müseccel (*Leylâ vü Mecnûn*, b.231-232)

Celîlî'nin Nizâmî ile Eşit Seviyede Olma Dileği

Şair bu zor işe Nizâmî gibi "Penc Genc" sahibi olmak için başlamış; yirmi dört yaşında *Husrev ü Şîrîn* mesnevisini kaleme almış ve yirmi beş yaşında (H.918/M.1512) tamamladıktan sonra Yavuz Sultan Selim'e sunmuştur. *Husrev ü Şîrîn* mesnevisinde "Bu gönlümüm isteği daima budur ki Nizâmî'nin hamsesine eş eser yazan bir şair olayım." anlamındaki beytinde Nizâmî ile eşit seviyede olma dileğini vurgularken bir taraftan da onu edebî bir otorite olarak gördüğünü ima eder:

Budur peyveste bu gönlüm merâmı
K'olam hem Pençe-i Genc-i Nizâmî (*Husrev ü Şîrîn*, b.1971)

Celîlî, *Husrev ü Şîrîn* mesnevisini nazm ettikten bir yıl sonra, ikinci mesnevisi olan *Leylâ vü Mecnûn*'unu Edirne'de, H.919/M.1514 yılının Zilhicce / Ocak ayında tamamlamıştır. Şair,

makam veya maddi karşılık umarak önce *Husrev ü Şîrîn*'ini, daha sonra *Leylâ vü Mecnûn*'unu Yavuz Sultan Selim Han'a arz etmiş; ancak padişahıtan gereken ilgiyi görememiştir.

Ben kim iki nâme eyledüm nazm
Dürdâne-i hâme eyledüm nazm
Olmış idi dâstân-ı evvel
Şîrîn Husrev diyü müseccel
Ger dâm-ı gam itmez ise pâ-best
Üç gence dahı sunam kefi dest
Tâ ola tamâm Penc Gencüm
Dür-bâr ola kilik-i genc-sencüm
Lîkin bu tabî'at-ı güher-senc
Ne penc ider hevâ-yı deh-genc (*Leylâ vü Mecnûn*, b.2116-2120)

Eğer gam tuzağına düşmezse üç tane daha yazacak ve böylece Penc-Genc'ini tamamlayacaktır. Ama "Celîlî'nin Penc-Genc'ini halk ne yapsın, sarık beş boğumdan meydana gelmezse elinden ne gelir?" anlamındaki beytiyle çaresizliğini de ima eder:

Penc Gencini n'ider halk Celîlî'nün âh
Penc 'ıkd olmasa destâr elinden ne gelür (Celîlî, G.123/7)

Celîlî "üç genc" ilavesiyle "Penc Genc"ini tamamlayamamıştır; ancak *Gül-i Sad-berg*, *Hecr-nâme* ve *Mehek-nâme*'lerini külliyyatına alarak bir bakıma isteğini gerçekleştirmiştir. Külliyyatının kapağındaki "Hamse-i Celîlî" kaydı da bunu doğrulamaktadır.

Bilindiği gibi bir yazarın bütün eserlerine "külliyyat" denildiği gibi, divan edebiyatında bir şairin beş mesnevisinden oluşan eserlerin toplamına da "hamse" denilmiştir. Ömer Ferit Kam, hamselerin ortaya çıkışını Hindistan'a bağlar. Hindistan'da yazılan en eski, en meşhur eserin beşten fazla bölümden oluşmakla birlikte beş kitap olarak isimlendirilmesi, onu taklit eden bazı eserlerin beş cilt veya bölüm halinde düzenlenmesi bir teâmül halini almış ve daha sonra Fars edebiyatında hamse olarak isimlendirilen eserler meydana getirilmiştir. Eğer bu yorum doğru ise "hamse" Hindistan'da ortaya çıkıp oradan Fars edebiyatına, Fars edebiyatından bize geçmiştir (Çeltik, 1998: 29). Hamse kelimesi, edebî bir terim olarak beş mesnevinin adıdır. Ancak, kelimenin anlamı beş mesnevi değil, beş veya beşlidir. Bu yüzden hamse kelimesi her zaman sadece beş mesnevi için kullanılan bir terim olmamıştır. Hamse, "beşli" veya bir çeşit "külliyyat" demek olduğundan Feyzî'nin dört mesnevisine divanı da eklenerek hamse (külliyyat) sahibi kabul edilmiştir (Levend, 1984: 107-113; Ünver, 1986: 461). O halde Celîlî'nin dört mesnevisine (*Husrev ü Şîrîn*, *Leylâ vü Mecnûn*, *Hecr-nâme*, *Mihek-nâme*) *Gül-i Sad-berg* adlı *Dîvân*'ının da eklenmesiyle oluşturulan külliyyata "hamse" denilmesi ve Celîlî'ye "hamse/külliyyat sahibi" denilmesi isabetlidir.

Celîlî, Genceli Nizâmî'yi edebî bir otorite olarak görmüş; kendi şiirlerinin değerini ifade ederken Nizâmî'ye atıfta bulunmuştur. Manzumelerinde üstat olarak kabul ettiği Nizâmî'nin büyüklüğünü ifade ettikten sonra kendisinin de aynı derecede yetenekli bir şair olduğunu iddia etmiştir.

Celîlî'nin Kendisini Nizâmî'den Üstün Görmesi

Divan şairlerinin pek çoğu, manzumelerinde hamse sahibi olması yönüyle Genceli Nizâmî'ye üstünlük iddialarında bulunmuşlardır (Aydın, 2022:261). XVI. Yüzyıl tezkire yazarı Lâtîfî, "iki mısra şiir yazabilenler şairlik iddiasında bulunur, beş beyti olanlar Nizâmî'yle boy ölçüşmeye kalkarlar" anlamındaki "... iki mısra'a kâdir olanlar mübdi' ü mâhir geçinüp ve beş beyte mâlik olanlar cevâb-ı Penc-Gence kasd idüüp sâhib-i hamse ile hem-pençe dirilürler" (Canım, 200:95) ifadesiyle diğer şairlerin Nizâmî'den daha yetenekli bir şair olduklarını iddia ettiklerini söylerken Nizâmî'nin edebî bir otorite olduğunu da vurgular.

Celîlî de Genceli Nizâmî'yi edebî bir otorite olarak gören şairlerdendir. Kendi şiirlerinin değerini ifade ederken Nizâmî'ye atıfta bulunmuş; kendi sanatıyla Nizâmî'nin sanat gücünü karşılaştırmış, kendisinin daha üstün olduğunu iddia etmiştir. “Sözün kancası, mesnevidir ve onu çekmeye kuvvetim vardır. Câmî'nin kırıntılarını toplayan ya da Nizâmî'nin şarabının tortusunu içen bir şair değilim.” anlamına gelen beyitleriyle *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisini kendi gücü ve yeteneğiyle meydana getirdiğini, Nizâmî ve Câmî gibi şairleri taklit etmediğini, eserinin özgün olduğunu söyleyerek kendi şairlik yeteneğini vurgular:

Kullâb-ı sühan ki mesnevîdür
Bâzûm anı çekmede kavîdür
Sanman beni hûşe-çîn-i Câmî
Yâ cur'a-keş-i mey-i Nizâmî (*Leylâ vü Mecnûn*, b.2102-2103)

Celîlî, bu boy ölçüşmede sadece Nizâmî ve Câmî'nin değil Firdevsî, Attar, Husrev, Hâtîfî, Selman, Kemal gibi büyük şairlerin de adlarını anar. “Bu tür iddialar, kuru bir övünme ve meydan okumaya değil, çağının millî, yerel, bölgesel, kişisel vb. çeşitli üslup ve tarzlarının varlığına dayanmaktadır.” (Tolasa, 1982:30) düşünceleri içerisinde değerlendirdiğimiz beyitlerde hem bu şairleri beğenme ve onlardan etkilenme hem de kendi seviyesinde görmeyen bir söyleyişle karşılaşmaktayız.

“Nizâmî benim şiirimi duyup bana cennetten selam gönderdi.” anlamına gelen beyti bir bakıma Celîlî'nin izlediği yol ve varmak istediği değer açısından tercihini göstermesi bakımından önemlidir:

Ol nazmumu işidüp Nizâmî
Kıldı bana ravzadan selamı (*Leylâ vü Mecnûn*, b.160)

Ayrıca Celîlî'nin Nizâmî gibi üstat bir şairi söz konusu etmesi, işlediği konuyla ilgili yeterince bilgiye sahip olduğunu göstermek istemesinden (Coşkun, 2007: 42) diye de düşünülebilir.

Nizâmî'yi Üstün Görme ve Büyük Şairler Silsilesi

Celîlî kendisinden önce beğendiği ve örnek aldığı şairlere halef selef düşüncesiyle yaklaşmıştır. Nizâmî'den sonra edebî silsile içinde özellikle Husrev, Câmî, Hâtîfî zikredilen şairlerdendir.

Nizâmî'yi üstat şair olarak görmüş, onun etkisinde kalmış ve büyüklüğünü ikrar etmiştir. Özellikle Nizâmî'nin şairlik yeteneğini beğendiğini ve onun gibi bir “Penc Genc” şairi olma özleminde olduğunu mesnevilerinde sık sık vurgulamıştır. Celîlî'ye göre Nizâmî, mana incisi saçan kutu, Gence'nin hazinesini açan yani ululuk sayfasının yazarı, söz incisinin denizidir. Ona şiir dini inince, söz/şiir denizinin peygamberi olmuştur. Sanki şiir, ona Allah'ın vahyidir; Nizâmî, ahir zamanın şairidir:

Ol dürc-i güher-feşân-ı ma'nî
Gencîne-güşâ-yı Gence ya'nî
Münşî-i sahîfe-i girâmî
Bahr-ı güher-i sühan Nizâmî
Nâzil olup ana şi'r dîni
Bahr-ı sühanun olur emîni
San şi'r ana vahy-i âsmândur
Peygam-ber-i âhirü'z-zamândur (*Leylâ vü Mecnûn*, b.2059-2061)

Bilindiği gibi Hz. Ebu Bekir'e biat edilmesiyle başlayan Hz. Ömer ve Hz. Osman ile devam eden, ardından Hz. Ali'nin hilafetiyle sona eren döneme “dört halife dönemi” denilir. Celîlî, Nizâmî'yi Hz. Muhammed'e; Husrev, Câmî, Hâtîfî ve kendisini dört halifeye benzetir.

Nizâmî, “şiir ülkesini imar edince Husrev, onun hatırlatana ardından gideni oldu. Şiir dinine o süs verdiğinden Husrev ona ‘ikinin ikincisi’ oldu (Et-Tevbe, 9/49). O yol gösteren ışık saldıği zaman, ilk olarak Husrev onun ardından gitti. Şiir dinini deftere/kayda geçirip o

sultana, ilk dost oldu. Söz/şiir akçesinin saflık ve değer derecesini ayarlayıp bu din yani şiir yoluna saçtı.” anlamındaki manzumelerinde Celîlî, Hz. Muhammed’in ilk halifesi olan Hz. Ebu Bekir ile Husrev arasında bir ilgi kurmuştur:

Ma‘mûr olıcak sühan diyârı
Husrev anun oldu yâdgârı
Dîn-i sühana çü virdi ol zeyn
Husrev ana oldu “sâni isneyn”
Ol râh-nümâ çü saldı pertev
Evvel ana Husrev oldu pey-rev
Ol servere oldu yâr-ı evvel
Dîn-i sühanı idüp müseccel
Nakd-i sühanı ‘ayâr kıldı
Bu dîn yolına nisâr kıldı (*Leylâ vü Mecnûn*, b.2065-2069)

“Şiir dinine hamilik eden ikinci dostu Câmî erişti. O hak ve batılı birbirinden ayırdı; söz mülkünün adaletlisi oldu. O, şiir hilafeti bulduğu için yeni ve eski hazine açar. Parmak, hazinenin kilidi; şiir hazinesi, beş/hamse oldu.” anlamındaki manzumelerinde ise Hz. Ömer ile Câmî arasında bir ilgi kurmuştur:

İrişdi ikinci yârî Câmî
Kim dîn-i sühanda oldu hâmî
Fark eyledi hak u bâtılı ol
Söz mülkinün oldu ‘âdili ol
Çün buldı hilâfet-i sühan ol
Gencîne açar nev ü kühen ol
Engüştilîd-i genc oldu
Gencîne-i nakd penc oldu (*Leylâ vü Mecnûn*, b.2070-2073)

“Üçüncü komutan, fasih bir şekilde düzgün konuşan Hâtifi oldu. Hoş, latif sözü ‘Allah’ın boyası’nın resmi (Biz Allah’ın boyasıyla boyanmışızdır. Boyası Allah’ınkinden daha güzel olan kimdir? ... [Bakara, 2/138]); şiirinin başlığı ay motifli şemседir. Leylâ ve Mecnûn kalbin gülü; Husrev ve Şirin parlak aydır. Bu iki eseri süslediği zaman ona iki nurun burcunu versem ne çıkar. O mutluluk bulutu, utanmasa başkasının çemenini susuz bırakırdı.” anlamındaki beyitlerinde ise Hz. Osman ile Hâtifi arasında benzerlik kurmuştur:

Lîk ol ki üçüncü server oldu
Ol Hâtifi-i sühanver oldu
Rengîn sözi nakş-ı “sıbgatu’llâh”
Ser-nâme-i nazmı şemse-i mâh
Leylî Mecnûn gül-i zamîri
Şîrîn Husrev meh-i munîri
Çün kıldı bu iki nâmeyi zeyn
Virsem ana n’ola burc-ı nûreyn
Kılmasa hayâ ol ebr-i hurrem
Gayrun çemenin iderdi bî-nem (*Leylâ vü Mecnûn*, b.2074-2078)

“Dördüncüsü, Hz. Ali tabiatında olan benim. Kalemimin kılıcı, hürmetle karışık korku saçar. İki ağızlı ve inci saçan kalemim, sanki elimde Zülfikar’ım oldu. Söz cennetine ben rehber olduğum için Kevser şarabının sakisiyim. Düldül gibi olan kalemim, hızlı hareket eder ki şiir arsasını geçer/aşar. Sağlam şiir, Hayber kalesi gibi olsa da kalemimden o kapı açılır. Gerçi kıskançlar, bu şiire boş hayaller der. Ancak bu nasihat, bana vasıl oldu: Hünerin kıymetini akıllı insanlar bilir.” anlamındaki beyitlerde de kendisini Hz. Ali’ye benzetir:

Dördüncü benem ‘Alî- salâbet

Tîg-ı kalemüm virür mehâbet
Kilk-i dü-zebân u dür-nisârüm
San oldu elümde zü'l-fikârum
Söz cennetine çü reh-berem ben
Sâkî-i şarâb-ı kevserem ben
Düldül kalemüm durur sebük-pey
Kim 'arsa-i nazm eyler ol tay
Ger nazm-ı metîn olursa Hayber
Hâmemden olur güşâde ol der
Gerçi ki ider gürûh-ı hâsid
Bu nazma tahayyülât-ı fâsid
Lîk oldu bu pend bana peyvend
Kadr-i hüneri bilür hıredmend (*Leylâ vü Mecnûn*, b.2075-2085)

Sonuç

XVI. yüzyılın hamse şairlerinden Hâmidî-zâde Celîlî, İran'dan geldiği için Hâmidî-i Acem veya Hâmidî-i İsfahânî olarak tanınan ve Farsça ile Türkçe manzumeler yazan Hâmidî'nin küçük oğludur.

Kaynaklara göre yalnız yaşamayı seven ve içine kapanık bir mizaca sahip olan Celîlî; Bursa, İstanbul ve Edirne'de yaşamış; "Penc Genc" sahibi olmak amacıyla genç yaşta birbirinden güzel eserler vermiştir. Ancak, siyasî ve coğrafi bakımından yükselişe paralel olarak fikir ve sanatın geliştiği, şiir ve şairin değerinin bilindiği XVI. yüzyılda hak ettiği şöhreti ve makamı yakalayamamış talihsiz şairlerden birisidir.

Celîlî'yi mesnevi şairi olarak en çok etkileyen Nizâmî'dir. Celîlî, Nizâmî'yi büyük şairler silsilesi içerisinde örnek almış; üstat bir şair olarak kabul etmiştir. "Penc Genc" sahibi olmak için *Husrev ü Şîrin* ile *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisini kaleme aldığını ve Nizâmî gibi hamse sahibi şairler arasında anılmak isteğini eserlerinde sık sık dile getirmiştir.

KAYNAKÇA

ABDULKADİROĞLU, Abdulkerim (hzl.) (1998). *İsmail Beliğ-Bursalı, Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân* Ankara: Anıl Matbaa.

ATİK, Arzu (2009). Celîlî'nin Leylâ ve Mecnûn'u ve Nizâmî'nin Leylâ ve Mecnûn'u ile Karşılaştırma Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

AYDIN, Abdullah (2022). "Osmanlı Şairlerine Göre Genceli Nizâmî", *Türk Dünyası Araştırmaları*, C.132, S.261 (253-266), İstanbul.

CANIM, Rıdvan (hzl) (2000). Latifî, Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ (İnceleme- Metin), Ankara: AKM Yay.

COŞKUN, Menderes (2007). *Klâsik Türk Şiirinde Edebî Tenkit-Şairin Şaire Bakışı*-Ankara: Akçağ Yay.

ÇELTİK, Halil (1998). *Ömer Ferit Kam ve Âsâr-ı Edebiye Tedkikatı*, Ankara: KültürBakanlığı Yay.

İPEKTEN, Haluk vd. (hzl.) (2017). *Sehî Bey, Heşt-Behişt*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı. (<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/>)

KAZAN NAS, Şevkiye (2017a). Celîlî'nin Husrev ü Şîrin Mesnevisi, Konya: Palet Yayın. (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/>)

KAZAN NAS, Şevkiye (2017b). Celîlî'nin Leylâ vü Mecnûn Mesnevisi, Konya: Palet Yayın. (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/>)

KAZAN NAS, Şevkiye (2018). Celîlî Divanı, Konya: Palet Yayın. (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/>)

SOLMAZ, Süleyman (hızl.) (2005). *Gülşen-i Şu'arâ* (İnceleme-Metin) Ankara: AKM Yay.

ŞARLI, Mahmut (1994). *Cinânî ve Riyâzû'l-Cinân'ı*, Doktora Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

TOLASA, Harun (1982). "Divan Şairlerinin Kendi Şiirleri Üzerine Düşünce ve Değerlendirmeleri", *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S.1, s.15-46.

ÜNVER, İsmail (1986). "Mesnevi", *Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı II* (Divan Şiiri), Ankara: TDK Yay.

YAZICI, Tahsin- Cemal KURNAZ (1997). "Hamse" *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.15, İstanbul: TDV Yay., s.499-500.

*Shevkiye Kazan Nas
Professor Dr.*

**THE INFLUENCE OF NİZÂMÎ-İ GENCEVÎ ON THE WORKS OF
HAMÎDÎ-ZÂDE CELÎLÎ
SUMMERY**

Key words: Celîlî, Hâmîdî, Nizâmî, hamse, classical Turkish literature, divan poetry

The "Penc-Genc", consisting of five mesnevis, was first used for the Persian works of Nizami-i Gencevi (AH 599/AD 1203) called "Mahzenu'l-Esrar, Husrev ü Sirin, Leyla vü Mecnun, Heft Peyker, İskendername". The number of such works, which began to increase with the writing of parallels to these mesnevis or their imitations, were called hamse.

It is seen that hamse started to be written in Turkish literature with the influence of Nizami from the 14th century onwards. Turkish poets responded to the masnavis of poets such as Nizami, Emir Husrev-i Dihlevi and Jami by writing verses; they translated these works or enriched them with new additions, made them semi-authored and followed the tradition.

Hamîdî-zâde Celîlî (born 893/1487-88, died 977/1569) is one of the poets who is considered to be the owner of a hamse/collection in classical Turkish literature, with the addition of his Divan, which consists of the poetry anthologies "Husrev ü Şîrîn", "Leylâ vü Mecnûn", "Hecr-nâme", "Mehek-nâme", "Şeh-nâme Tercümesi", as well as the poetry anthologies "Gül-i Sad-berg" and "Bahâr-nâme", which he composed under different names.

Born in Isfahan and the son of a poet father who came to Anatolia from Azerbaijani lands, Hamidi-zâde Celîlî is one of the unfortunate poets who could not achieve the fame and position he deserved in the 16th century, when ideas and art developed in parallel with the rise in politics and geography, and when the value of poetry and poets was recognized. He frequently expressed in his works that he wrote the Husrev ü Şirin mathnawi at the age of twenty-four in order to have a "Penc-Genc" and that he wanted to be remembered among poets who had a hamse like Nizami.

In our report, how Hamidizâde Celîlî was influenced by Nizâmî on his way to becoming the owner of "Penc-Genc" will be given, especially with examples from his mesnevis; Nizâmî's works will be compared with Celîlî's from different perspectives.

Our aim is to introduce Hamidi-zâde Celîlî, one of the 16th century hamse poets who produced works under the influence of Nizâmî, and his works to future generations and especially to try to determine the place of his works in both Azerbaijani and classical Turkish literature.

Daxil oldu: 18.05.2025-ci il